AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA INSONPARVARLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY PEDAGOGIK ASOSLARI

Xudayberdiyeva Odina Marubjon qizi
Namangan davlat universiteti, Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi ixtisosligi tayanch doktaranti
Aydinaxudayberdiyeva@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot, aksiologik (qiymatshunoslik) yondashuv asosida talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning nazariy pedagogik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi, aksiologik yondashuvni ta'lim tizimiga integratsiya qilish va uning talabalarda axloqiy qadriyatlar, mas'uliyat, hamdardlik va ijtimoiy adolat kabi insonparvarlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi rolini tahlil qilishdir.*

Kalit so'zlar: *aksiologiya, pedagogika,tarbiya, pedagog, yondashuv, nazariyalar, talaba ,inson, insonparvarlik, rivojlanish, shakllanish, dasturlar.*

Kirish. Jahonda axloqiy qadriyatlarning o'zgarishi va ijtimoiy hayotdagi murakkabliklar, insonparvarlikni rivojlantirishni pedagogik jarayonlarning eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda. Talabalar – jamiyatning kelajakdagi fuqaro va mutaxassislari, shuning uchun ularda insonparvarlik, axloqiy va estetik qadriyatlarni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb talabidir.

Jahondagi yetakchi universitetlaridan talabalarni o'quv faoliyatida qadriyatlarning o'zgarishi va ijtimoiy hayotdagi murakkabliklar, insonparvarlikni rivojlantirishni o'rganish bo'yicha Avstraliya instituti (Australian Institute of Family Studies), Seul Milliy universiteti (Seoul National University, Janubiy Koreya), Moskva davlat universiteti (M.V. Lomonosov nomidagi MDU, Rossiya), Boston Shimoliy-Sharqiy universiteti (Northeastern University Boston, AQSh), Angliyaning Chyester Universitetlari (Psychology and Child Development (with Placement Year) BSc), Myunxen universiteti (LMU, Germaniya) va boshqalar tomonidan qadriyatlarning o'zgarishi va ijtimoiy hayotdagi murakkabliklar, insonparvarlikni rivojlantirishning pedogogik xususiyatlarini o'rganish tobora dolzarb bo'lib kelmoqda.

Aksiologik yondashuv asosida insonparvarlikni rivojlantirish, talabalarning o'zini hurmat qilish, boshqalarga nisbatan rahm-shafqat va adolat hissini o'stiradi. Bu nafaqat shaxsiy rivojlanish uchun, balki ijtimoiy barqarorlik va hamjihatlikni ta'minlash uchun ham zarurdir. Talabalar orasida insonparvarlik qadriyatlarini rivojlantirish, ularning ijtimoiy munosabatlarini yanada mustahkamlashga yordam beradi. Insonparvarlik va axloqiy qadriyatlar talabalarga global muammolarni (muhofaza qilish, iqlim o'zgarishlari, inson huquqlari) hal qilishda yondashuvni shakllantiradi. Aksiologik yondashuv orqali talabalarga umumbashariy qadriyatlarni o'rgatish, ularda global miqyosda mas'uliyatli va o'zaro hurmatga asoslangan yondashuvlarni rivojlantirishga imkon yaratadi.

Pedagogik faoliyatda ham pedagogika nazariyasida ham aksiologiya tushunchasi yagona ta'rifga ega emas. "Aksiologiya" tushunchasining turli xil pedagogik talqinlari va ta'riflari ishlab chiqilib turli adabiyotlarda turlicha keltirilgan.

Aksiologiya (boshqa yunoncha ἀρία „qiymat“ + lós „so‘z, ta’limot“ dan) – qadriyatlar nazariyasi, falsafaning bo‘limi. Aksiologiya qadriyatlarning tabiati, ularning voqelikdagi o‘rni va qadriyatlar dunyosining tuzilishi, ya’ni turli qadriyatlarning o‘zaro, ijtimoiy va madaniy omillar va shaxs tuzilishi bilan bog‘liqligini o‘rganadi.

Qadriyatlar masalasi birinchi marta Suqrot tomonidan ko‘tarildi, u uni o‘z falsafasining markaziy nuqtasiga aylantirdi va uni nima yaxshi degan savol sifatida shakllantirdi. Yaxshilik amalga oshirilgan qiymatdir – foydalilik. Ya’ni, qiymat va foydalilik bir tanganing ikki tomonidir[1].

Aksiologik yondashuv insonparvarlik pedagogikasining uzviy o'ziga xosligi bo'lib, barcha odam unda jamoaviy rivojlanishning maqsadi va jamiyatning oliy qadriyati sifatida qaraladi. Shuning uchun aksiologiyaga (tabiiy qadriyatlar haqidagi (nazariy) falsafiy 3 nazariyalar) yangi ta'lim falsafasi sifatida va zamonaviy pedagogika metodologiyasiga uyg'un tarzda qaraladi[2].

Pedagogik aksiologiya asosida inson hayoti, tarbiya va ta'lim, pedagogik faoliyatning inson hayotidagi ahamiyatini tushunish va qaror toptirish yotadi. Ta'limni inson turmushi uchun asosiy qadriyat, deb asoslash pedagogik bilimlar taraqqiyotini barcha bosqichlarida o'z o'miga ega. U o'zaro aloqadorlik - jamiyat va inson o'rtasida muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan, ular ta'limning qadriyat statusini belgilab berishadi. Ta'limni insonparvarlashuvi g'oyasi, pedagogikada aksiologik yondashuvni qo'llash esa, o'zida katta falsafiy-antropologik, ijtimoiy-siyosiy xususiyatni aks ettiradi. Pedagogik aksiologiya inson va ta'limni qadriyat deb e'tirof etgan holda, ta'Iimiy qadriyatlarni muhokama etuvchi hamda ta'limga aksiologik yondashuvni amalga oshiruvchi pedagogik bilimlar sohasidir.

Pedagogik jarayonni aksiologik baholashda nafaqat o'quvchining iqtidori, qobiliyati, iste'dodi, uning bilish imkoniyatlari, balki “noyob hodisa (fenomen)” sifatida qarash ustuvor bo'ladi. Bunda quyidagilar e'tirof etiladi:

- shaxs pedagogik jarayonning obyekti emas, subyekti sifatida aks etadi;
- shaxs - qandaydir tashqi maqsadlarga erishish vositasi emas, ta'lim tizimi maqsadi;
- har bir ta'lim oluvchi qobiliyatli, ko'plab ta'lim oluvchilar iqtidorli;
- shaxsning muhim sifatlari sifatida yuksak axloqiy qadriyatlar (yaxshilik, sevgi, mehnatsevarlik, vijdon, qadr-qimmat, fuqarolik va boshqalar) aks etadi;
- pedagogik muhabbat, ta'lim oluvchilar taqdiriga qiziqish bilan qarash;
- ta'lim oluvchiga yuksak ishonch bilan qarash;
- hamkorlik, muloqot mahorati;
- to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan voz kechish;
- ijobiy rag'batlantirishning muhimligi;
- ta'lim oluvchi shaxsiga ta'lim subyekti, faollik va erkin tanlash sohibi sifatidagi munosabatlardan iborat[4].

Bu muammo bilan o‘zbek pedagoglardan – T.Rasulov, N.Mansurova, X.Islambekov, Sh.Muhammadiev, B.Akramov lar o‘z ilmiy tadqiqotlarida aksiologik yondashuvni pedagogik ta'limda qo'llash orqali talabalarda insonparvarlik qadriyatlarini rivojlantirishning pedogogik muammolarining turli jihatlarini ochib berganlar.

MDH mamlakatlaridan **V.Shadrikov** aksiologik yondashuvni ta'lim tizimiga joriy qilishda, **N.Chistyakova** o‘zining aksiologik yondashuv asosida ta'limda axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni rivojlantirish bo‘yicha, **A.Nesterova** Qozog‘istonda aksiologik pedagogik yondashuvlarni rivojlantirish va talabalarda insonparvarlikni shakllantirishda, **T.Titarenko** pedagogik axloqiy qadriyatlar va insonparvarlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borganlar.

Xorij olimlaridan tadqiq etilayotgan muammo yuzasidan esa **Martha Nussbaum** – dunyoda tanilgan filoso, ta'lim va axloqiy qadriyatlar bo'yicha tadqiqot olib boruvchi olimdir. Uning ishlari **aksiyologik yondashuv** va **insonparvarlik**ni rivojlantirishda, **Nel Noddings** – ta'limda g'amxo'rlik va insonparvarlikni rivojlantirishda, **chard Sennett** – ijtimoiy fanlar bo'yicha, **A. Suyur** turk olimi, aksiologik yondashuvni ta'lim tizimiga integratsiya qilishga oid tadqiqotlar olib borgan. U ta'limda insonparvarlikni rivojlantirishga, **Janet M. Bixby** – Kanadada aksiyologik yondashuv va axloqiy pedagogik metodlarni ishlab chiqishda faol olimdir. Uning tadqiqotlari ta'lim jarayonida talabalarda axloqiy qarorlar qabul qilish, shaxsiy mas'uliyat va jamiyatdagi mas'uliyatni rivojlantirishda, **Tom L. Beauchamp** – ta'lim va etika sohasida taniqli olim bo'lib, uning ishlari ta'limda aksiologik yondashuvni amalga oshirishda, **Sigridur Thorgeirsdottirlar** ta'lim jarayonida aksiyologik yondashuvni qo'llash va insonparvarlikni rivojlantirish masalalariga oid ilmiy ishlar olib borganlar.

Insonning shaxs sifatida shakllanishi insonparvarlik qadriyatlari tizimini o'zlashtirishni nazarda tutadi, u esa o'zida insonparvarlik madaniyati asoslarini aks ettiradi. Ushbu qadriyatlami ta'lim jarayoniga joriy etish masalasi o'zida katta ijtimoiy ahamiyatni ifoda etadi. Uning muvaffaqiyatli yechimi ko'p hollarda ta'limning insonparvarlashishiga bog'liqdir. Uning mazmuni shundan iboratki, shaxs tomonidan ongli ravishda madaniy qadriyatlar tanlovini ta'minlash va uning negizida mustahkam, inkor etmaydigan, insonparvar qadriyatli munosabatlar individual tizimini shakllantirishdir.

Tadqiqot obyekti sifatida Andijon viloyatidagi Andijon davlat universiteti talabalaridan 150 nafar, Namangan viloyatidagi Namangan davlat universiteti talabalaridan 150 nafar hamda Toshkent shahridagi TDPU talabalaridan 150 nafar jami respondentlar 450 nafarida Aksiologik yondashuv asosida talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning ilmiy pedogogik imkoniyatlarini aniqlashdan iboratdir. Bu obyektlar orqali talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning ilmiy va pedagogik asoslarini chuqur o'rganish va samarali metodlarni ishlab chiqish maqsad qilinadi.

Qo‘llanilgan metodlar tadqiqotda **Shikl (Shickl)** va **Murraylar** tomonidan ishlab chiqilgan proyektiv test, Rorschachning inkblot testi, Littl-oni va Goughlarning Talabalarning ichki qarashlarini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy mas'uliyatga bo‘lgan munosabatlarini o‘rganish testi anketa va so’rovnomalardan asosida matematik statistika metodlari (Styudentning t-mezoni, K.Pirsonning r-korrelyatsiya koeffitsiyentini hisoblash metodlari)dan tadqiqotda olingan empirik materiallarni qayta ishlash va ularning statistik ahamiyatlilik darajasini aniqlash uchun foydalanildi**.**

Olingan natijalar va ularning tahlili. "Aksiologik yondashuv asosida talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlari" mavzusidagi anketaning namunaviy shaklini taqdim etaman. Ushbu anketa 450 nafar talaba uchun mo‘ljallangan bo‘lib, ochiq-oydin savollarni o‘z ichiga oladi.

Mazkur anketa talabalarning insonparvarlikka bo‘lgan qarashlarini, ushbu fazilatni rivojlantirish omillari va unga ta’sir qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlashga qaratilgan.

Shaxsiy ma’lumotlar:

1. Yosh: _____
2. Jinsi: ☐ Erkak ☐ Ayol
3. Ta’lim yo‘nalishi: _____
4. Kurs: ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4

Asosiy savollar:

1. Sizningcha, insonparvarlik nima?
2. Siz kundalik hayotingizda insonparvarlikni qanday namoyon qilasiz?
3. Talabalar orasida insonparvarlikni rivojlantirish uchun nimalar qilish kerak?
4. Ta’lim jarayonida insonparvarlikni shakllantirishda o‘qituvchilarning roli qanday?
5. Sizning fikringizcha, jamiyatda insonparvarlikni rivojlantirishga nima to‘sqinlik qiladi?

6. Sizningcha, insonparvarlikka ega bo‘lgan shaxs qanday fazilatlarga ega bo‘lishi kerak?
7. O‘zingizni insonparvar inson deb hisoblaysizmi? Nega?
8. Insonparvarlikni rivojlantirish uchun oilaning o‘rni qanday?
9. Universitet muhitida insonparvarlikni oshirish uchun qanday tashabbuslar amalga oshirilishi kerak?
10. Siz bilgan eng insonparvar inson kim? Nega aynan u?

Statistik tahlil rejasini tuzish:

1. Javoblarni tahlil qilish:

- To‘plangan javoblarni kodlash va ma’lum toifalarga ajratish (masalan, "oila ta’siri", "ta’limning roli", "jamiyatdagi muhit" kabi).
- Matnli ma’lumotlarni sifat tahlili usullari bilan tahlil qilish.

2. Statistik tahlil usullari:

- So‘z chastotalarini hisoblash (qaysi tushuncha ko‘proq uchraganligini aniqlash).
- Javoblarni gender, yosh va ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha taqqoslash.
- Matnli javoblarni klasterlash va asosiy mavzularni aniqlash.

Javoblarni kodlash va guruhlash

Matnli javoblarni asosiy mavzularga ajratamiz (masalan, "Oilaning ta’siri", "Ta’lim muhitining roli", "Jamiyatdagi muammolar" kabi).

Har bir javobdagi asosiy tushunchalarni ajratib, ularning chastotasini hisoblaymiz.

Jins, yosh va ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha taqqoslash

Insonparvarlik tushunchasiga oid javoblarning gender va yosh guruhlari bo‘yicha farqlarini aniqlash.

1- va 4-kurs talabalari o‘rtasida insonparvarlikni tushunish va amaliyotda qo‘llash farqini baholash.

So‘z chastotalari va matn klasterlash

Anketadan kelib chiqadigan asosiy mavzularni sun’iy intellekt asosida klasterlash va umumiy tendensiyalarni aniqlash.

Korelatsion tahlil

Insonparvarlik haqidagi fikrlarning ta’lim yo‘nalishlari, jins va yosh bilan bog‘liqligini aniqlash.

Misol: "O‘qituvchilarning roli muhim" degan javobning universitet yo‘nalishi bilan bog‘liqligi.

So‘z chastotalari bo‘yicha eng ko‘p ishlatilgan 10 ta so‘z

So‘z	Takrorlanish soni
insonparvarlikni	179
kerak	134
bu	98
insonparvarlik	98
ta	96
berish	91
yordam	91
muhim	89
ib	52
qilishlari	52

Talabalar orasida "insonparvarlik", "kerak", "muhim", "yordam" kabi tushunchalar eng ko‘p ishlatilgan. Bu insonparvarlikni amalda ko‘rsatish va uni muhim deb bilish tendensiyasini ko‘rsatadi.

Asosiy mavzular (Latent Dirichlet Allocation - LDA tahlili bo‘yicha):

1. **Ta’lim va o‘qituvchilar roli** – "o‘qituvchilar", "insonparvarlikni", "kerak" kabi so‘zlar.
2. **Jamiyat va insonparvarlik** – "insonparvarlikka", "jamiyat", "kerak", "ta".
3. **Mehr-shafqat va yordam berish** – "ko‘rsatish", "shafqat", "insonparvarlik", "bu".

Tahlil: Javoblar 3 asosiy mavzuga ajraldi: **ta’lim va o‘qituvchilarning roli**, **jamiyatning insonparvarlikka ta’siri**, va **mehr-shafqat, yordam berish tajribalari**. Bu talabalarning insonparvarlik haqidagi qarashlarini tushunishga yordam beradi.

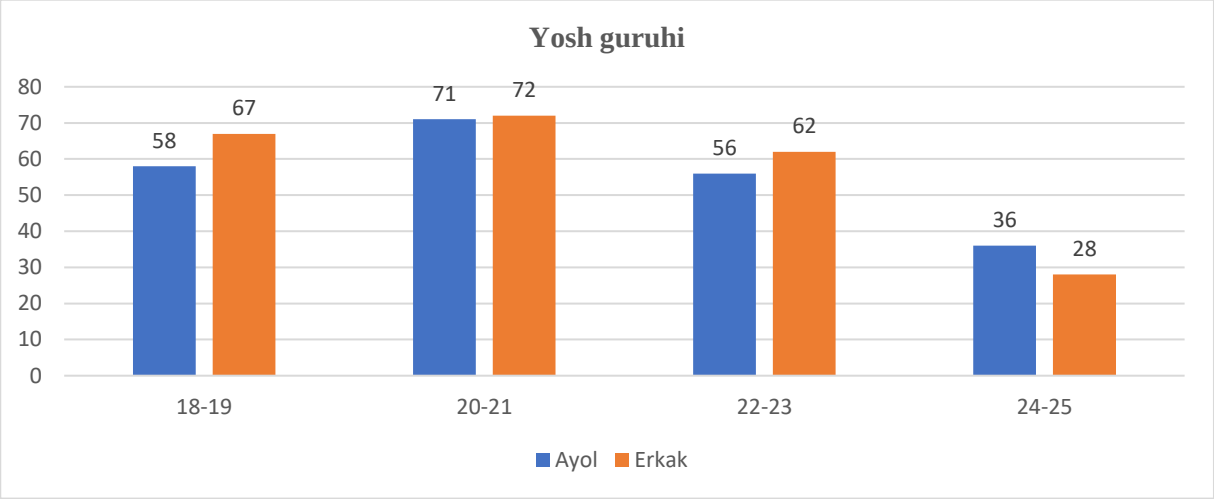

1-rasm. Yosh va jins guruhlari bo‘yicha insonparvarlik tushunchasining tahlili bo’yicha ko’rsatkichlar

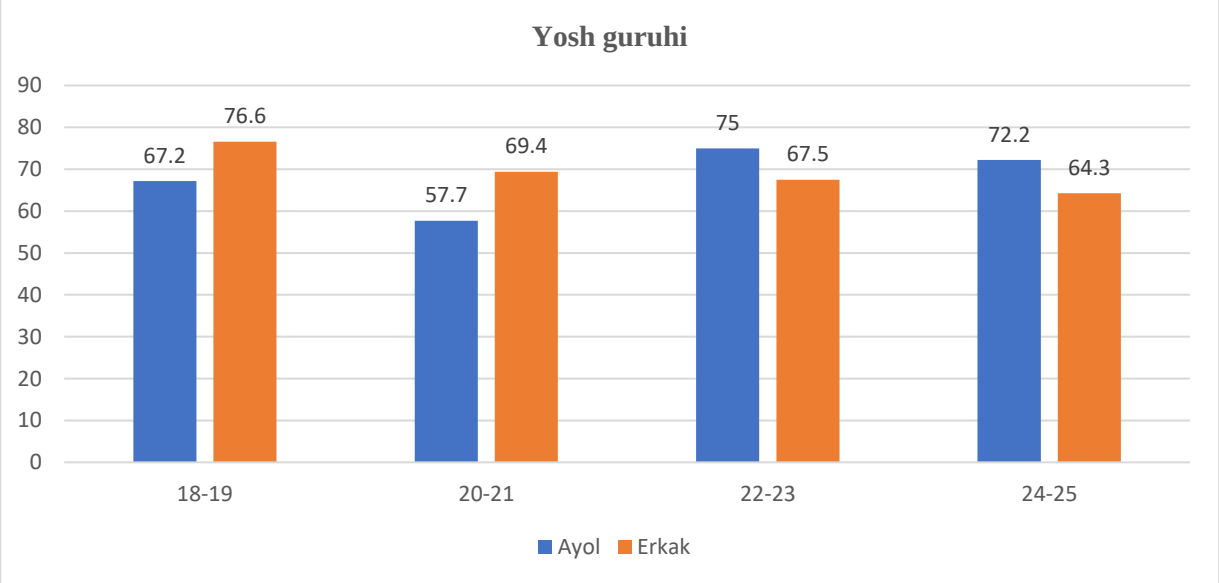

2-rasm. Yosh va jins bo‘yicha insonparvarlik tushunchasining tahlili bo’yicha foiz (%) ko’rsatkichlar

Tahlil natijalari shuni ko’rsatadi:

1. **Erkaklar** orasida 18-19 yoshli talabalarda insonparvarlik tushunchasi eng yuqori (74.6%).
2. **Ayollar** orasida 22-23 yoshli guruhda insonparvarlik tushunchasi eng yuqori (75%).

3. 20-21 yoshdagi ayollarda insonparvarlik tushunchasi nisbatan pastroq (57.7%) bo‘lgan.
4. Umuman olganda, yosh o‘tgani sari erkaklarda insonparvarlik tushunchasining pasayishi kuzatilgan. Ayollarda esa 22-23 yoshda eng yuqori cho‘qqiga yetib, keyin biroz pasayadi.

Pedagoglar o’rtasida:

Yosh guruhlariga mos yondashuv: 18-19 yoshdagi talabalar orasida insonparvarlik tushunchasini mustahkamlash uchun o‘quv dasturlariga praktik mashg‘ulotlar va hayotiy misollar kiritish maqsadga muvofiq.

22-23 yoshdagi ayollar orasida insonparvarlik tushunchasi yuqori bo‘lgani uchun bu yoshdagi talabalarni insonparvarlik targ‘ibotchisi sifatida jalb qilish mumkin.

O‘qituvchilar va pedagoglar talabalarning insonparvarlikka oid tushunchalarini rivojlantirish uchun maxsus treninglar, rolli o‘yinlar va amaliyot mashg‘ulotlar tashkil etishlari lozim.

Xulosa sifatda shuni ta’kidlash kerakki, bu tadqiqotda aksiologik yondashuv asosida talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning insonparvarlik fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida aksiologik yondashuv samarali metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, insonparvarlikning mohiyati talabalarning qadriyatlarni anglash darajasi va ularga munosabati bilan uzviy bog‘liqdir. Shu munosabat bilan, ta’lim jarayonida insonparvarlikni rivojlantirish uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi:

1. Ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirish – talabalar ongida insonparvarlik g‘oyalarini mustahkamlash uchun maxsus pedagogik texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanish samarali natijalar beradi.
2. Ilmiy-ma’rifiy va tarbiyaviy muhit yaratish – ta’lim jarayonida insonparvarlik qadriyatlarini mustahkamlovchi ijtimoiy va axloqiy muhitni shakllantirish zarur.
3. O‘qituvchilarning roli va pedagogik mahorati – insonparvarlikni shakllantirishda o‘qituvchilarning shaxsiy namuna ko‘rsatishi va innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanishi katta ahamiyatga ega.
4. O‘quv dasturlarining mazmunini takomillashtirish – aksiologik yondashuv asosida talabalarning shaxsiy kamoloti va ijtimoiy mas’uliyatini oshiruvchi maxsus kurslar, mashg‘ulotlar va loyiha ishlarini ta’lim jarayoniga joriy etish zarur.

Tadqiqot natijalari asosida aksiologik yondashuv talabalarda insonparvarlik fazilatlarini shakllantirishning samarali yo‘llaridan biri ekanligi isbotlandi. Bu yondashuv orqali ta’lim jarayonining insonparvarlikka yo‘naltirilganligi mustahkamlanadi va kelajak avlodning ijtimoiy mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Dissertatsiya natijalari pedagogik amaliyot uchun muhim bo‘lib, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning insonparvarlik fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqishda va takomillashtirishda qo‘llanilishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent 2016 y
2. Pedagogik aksiologiya. Sh Mardonov, B. Xodjayev, Sh. Taylanova, D. Xojimuhammedova. “Fan va texnologiya “ nashriyoti, 2015
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. R. Mavlonova, N.Vohidova, N.Rahmonqulova. Toshkent-2016